

Başkurt Türkçesinde “Kadın” ile İlgili Söz Varlığı

Vocabulary Related to Women in Bashkir Turkish

Habibe YAZICI ERSOY*

ÖZET

Bir toplumun temelini teşkil eden erkek ve kadın, o toplumun din, dil, kültür, ahlak, vb. yapısında da temel teşkil eder. Türk toplumunda kadının yeri oldukça önemli olmakla birlikte zaman zaman erkeğe oranla ikinci planda kaldığı görülmektedir. Bununla birlikte, Türk dilinin genel söz varlığı içerisinde “kadın” ile ilgili kelimeler oldukça önemli bir orana sahiptir. Genel Türkçeye paralel olarak Başkurt Türkçesinde de durum değişmemekte; söz varlığı içerisinde “kadın” ile ilgili kelimeler geniş bir yer tutmaktadır. Çalışmada “kadın” ile ilgili söz varlığı Başkurt Türkçesi sözlüklerinden taranarak suretiyle tespit edilmiştir. Tespit edilen kelimeler anlamları ve görevleri bakımından sınıflandırılarak genel Türkçedeki yerleri açısından değerlendirilmiştir.

ANAHTAR KELİMELELER

Başkurt Türkçesi, Kadın, Söz varlığı, Adbilim

ABSTRACT

Men and women, underlying the society, is the base for religion, language, culture, ethics of the society. Although women have an important place in Turkish society, it may be sometimes observed that they have secondary importance with regard to men. Besides, vocabularies related to women in Turkish Language have an important proportion. In Bashkir Turkish, this doesn't change, being in harmony with general Turkish. Vocabularies related to women have a wide coverage. In the study, vocabularies related to women are determined by scanning the Bashkir Turkish dictionaries. Afterwards, these words are classified according to their meanings and functions, and they are evaluated about their place in comparison with general Turkish Language.

KEY WORDS

Bashkir Turkish, Women, Vocabulary, Onomastics

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü yhabibe@gazi.edu.tr

Giriş

Tarih boyunca Türklerde kadın önemli bir yere sahip olmuştur. Göçebe toplumun bir bireyi olarak Türk kadını ailesini, çocuklarını ihmal etmeden, yeri geldikçe siyasi ve sosyal yaşantının içinde yer almıştır. Bu dönemlerde kadın hem ana hem de kahraman olmuş, bir yandan siyasi hayat içerisinde yönetim ve orduda söz sahibi iken, diğer yandan sosyal ve ailevi yaşantısını ihmal etmemiştir. Kendisine daima saygı duyulmuş, sevgi gösterilmiş, aile ve toplum içerisinde kutsal kabul edilen varlığı daima devam etmiştir (Sağ 2001: 11; Gülsün 2008: 319; Savcı 1973: 107). Eski Türklerde aile içerisindeki analık ve kadınlık görevlerinin yanısıra ata binen, silah kuşanan, savaşa giden kadın, Türk dilinin ilk yazılı metinleri olan Köktürk kitabelerinde de bu konumunu hissettirmektedir. Kitabelerde kadından saygıyla bahsedilmekte, her türlü sosyal ve siyasi toplantılarda kocasının yanında yer almaktadır (Savcı 1973: 107, Gündüz 2000: 135). Öyle ki devletin yönetimi Hatun ve Hakanın işbirliği ile sağlanmakta, birer yasa sayılabilecek “Emirnameler” sadece Hakan tarafından değil Hatun tarafından da imzalanmaktadır (Taşkıran 1978: 13; Özdener 1988: 232). İzgi, eldeki kaynakların çok dağınık olması nedeniyle İslamiyet öncesinde Türklerin sosyal hayatı içerisinde kadının rolünü tespit etmenin güç olduğunu, bununla birlikte Çin kaynaklarından ancak hâkim sınıfın Türk kadını hakkında bilgi sahibi olabileceğimizi vurgular. Ayrıca Eski Türk kadınının sosyal hayat içerisindeki yerini yine kendi kaynaklarından, destan ve vesikalarından elde edebileceğimizi belirtir (1973-75: 145). Türk sosyal ve siyasi hayatında oldukça önemli olan kadının Türk mitolojisinde de önemli bir yeri vardır. İslamiyet öncesi Türk destanlarında yer alan kadınlar, yaratıcı tanrı sıfatındadır. Türk dünya yaratılış mitolojisine göre kâinat yaratılmadan önce bu âlemde sadece Kayra Han Ülgün ata vardı. Bu destanlarda kadın tanrılar insanların saadet ve refahını temin ederler, kahramanlar karıların veya kızkardeşlerinin sadakat ve gayretleri sayesinde ölümlerden döner, felaketlerden kurtulurlar (İnan 1998: 274-275).

Eski Türklerde toplumun hayatına yön veren kadın, sadece evinde değil, pazarda, tarlada, devlet işlerinde, sosyal hayatta her zaman eşinin yanında olmuşsa da, İslamiyetin kabulünün ardından daha muhafazakâr bir yapısı olan aile hayatının içinde kalarak, sosyal yaşantısını bu sınırlar içerisinde devam ettirmiştir (Erkal 1987: 101; Gökalp 2008: 7). Sosyal hayatın içerisinde kadın olgusunun değerlendirilmesinde toplumun sahip olduğu kültür ve o kültürü etkileyen bütün unsurlar son derece önemlidir. Kadınlara yönelik kalıp yargılar da toplumun hâkim kültürü, geleneksel değerleri, ekonomisi ve dinî kültüründen etkilenmektedir (Apalı 2011: 50). Türklerde kadın İslamiyet

öncesinde yazılmış şiirlerde bile kutsal yerini almış, Türk erkeği onu daima yüce bir varlık olarak göstermiş ve yüceltmıştır (Özdener 1988: 232).

Türk tarihi içerisinde her zaman önemli bir yere sahip olan kadına bakış açısı Başkurtlarda da değişmemiş, kadın, hem sosyal hem de siyasi alanlarda yerini ve saygınlığını aynen muhafaza etmiştir. Başkurt kadını, aile kurmakta, ailesinin maddi durumunu geliştirmek ve sağlamlaştırmakta, çocuk yetiştirmekte olup bütün bu açılardan da ailesinin temel taşı durumundadır (Kulharina 2001: 118). Dolayısıyla 1917'den itibaren Başkurt kadınlarının sorunları ve toplumdaki yeri Başkurdistan'da tartışılmış, kadınlara eşit haklar verilmesi meselesi o yıllardan bu günlere gündemi meşgul eden konulardan biri olmuştur (Süleymanova 2008: 173-175). Hem genel Türk tarihi ve Türk kültürü hem de Başkurt tarihi ve Başkurt kültürü içerisinde bu derece öneme ve saygın bir yere sahip olan kadın, genel Türk dili ve Başkurt Türkçesinde söz varlığı açısından bu önemini belli etmiş görünmektedir. Tarihten bugüne kadar doğrudan doğruya “kadın” kavramını karşılayan kelimeler yanında, kadının sosyal ilişkilerini, akrabalık bağlarını, onunla ilgili sıfatlar ile fiilleri, hukuki açıdan durumunu, ona ait kıyafet ve eşyaları karşılayan kelimeler genel söz varlığı içerisinde gerçekten oldukça geniş bir alana sahiptir (Karahan 2006: 1; Gülsün 2008: 319).

Türk kültürü ve Türk dili dairesi içerisinde birçok alanda kadın ile ilgili yapılmış çalışmalar mevcuttur. Bunlardan bazıları genel söz varlığı içerisinde “kadın” kavramıyla ilgili alanı dil açısından incelerken¹, bazıları kadın kavramını akrabalık terimleri ve kadına verilen adlar açısından², bazıları da mitoloji, atasözleri ve deyimler açısın-

¹ Saadet ÇAĞATAY, “Türkçede 'Kadın' İçin Kullanılan Sözcükler”, *TDAY-Belleten-1962*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1963, s. 13-49; Süleyman TULUCU, “Divanü Lügat-it Türk' te Kadın İçin Kullanılan Sözcükler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, XVI Şubat, 1982, s.137 -141; Peter ZIEME, “Some Remarks On Old Turkish Words For ‘Wife’”, *TDAY- Belleten- 1987*, TDK Yay., Ankara, 1992, s. 305-309; Hamza ZÜLFİKAR, “Kadın, Hanım ve Benzeri Adlar Üzerine”, *Türk Dili*, C. LV, S.434, 1988, s.96-101; Abdulkadir İNAN, “Altay Türklerinde Kadınlara Diline Mahsus Sözcükler”, *Makaleler ve İncelemeler II*, Ankara 1998, s. 359-361; Hülya PİLANCI, “Anadolu Ağızlarında Kadın İçin Kullanılan Sözcükler Üzerine Bir İnceleme”, *Kadın/Woman 2000 Kadın Araştırmaları Dergisi, Journal for Woman Studies*, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları, C.III, S. 2, 2002, s. 71-82; Vahid ZAHİDOĞLU, Selahaddin BEKKİ, “‘A.N. Samayloviç (1880-1938) ve Altay Türklerinde Kadınlara Özgü Kelimeler’ Adlı Makalesi”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, TDK, S.13, 2002, s.155-166; Salim KÜÇÜK, “Türkçenin Yazılı Eserlerinde Kadın ve Kadın İçin Kullanılan Sıfatlar”, *Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma 1-4 Mart 2004 Sempozyum Bildiri Metinleri 1*, Yeditepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, İstanbul, 2004, s. 20 1-209; Akartürk KARAHAN, “Tarihi Türk Dilinin Söz Varlığına Katkıları: Kadınlara İlgili Kelimeler Üzerine”, *Bilkent Üniversitesi I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara 2006, s. 1-12; Arife GÜLSÜN, “Divanü Lugati't Türk'te Kadın ve Onun Dünyası”, *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri (28-30 Mayıs 2008)*, Ankara, 2009, s. 313-346.

² Talat TEKİN, “‘Amca’ ve ‘Teyze’ Kelimeleri Hakkında”, *TDAY-Belleten 1960*, TDK Yay., Ankara 1960, s. 283-294; L.A. POKROVSKAYA, “Termin Rodstva v Tyurkskix Yazıkax”, *İstoriçeskoye razvitiye leksiki tyurkskix yazıkox*, (Red. E. İ. Ubryatova), Moskva, 1961, s. 11-81; László RÁSONYI, “Türklükte Kadın Adları”, *TDAY-Belleten- 1963*, TDK Yay., Ankara, 1988, s. 63-87; Ahmet CAFEROĞLU, “Kaşgarlı Mahmut'a Göre Akraba Adları”, *Türk Dili, Divanü Lügat-it-Türk Özel Sayısı*, C. XXVII, S. 253,1972, s. 23-26; Tuncer GÜLENSOY, “Altay Dillerindeki Akrabalık Adları Üzerine Notlar”, *TDAY-Belleten 1973-1974*,

dan³ incelemişlerdir. Diğer yandan kadın kavramı ve kadının toplum hayatındaki yerini sosyolojik açıdan inceleyen çalışmalar da mevcuttur.⁴ Başkurt araştırmacılar da kadın ile ilgili çeşitli alanlarda çalışmalar yapmışlardır. Mesela bunlardan biri 2000 yılında gerçekleştirilen “*Büğüngü Yämgiättä Başqürt Qatın Qızı*” adlı kadın konferansıdır. Buradaki bildiriler bir yıl sonra yayımlanmıştır.

Bu çalışmada Başkurt Türkçesinde “kadın” kavramıyla ilgili söz varlığı *Başqürt Tılınñ Hüzlügi* adlı sözlükten taranıp, ifade ettikleri anlamlara göre sınıflandırılarak incelemeye alınmıştır.

Başkurt Türkçesi Söz Varlığı İçerisinde “Kadın”

1. Genel anlamda “Kadın” kavramını karşılayan kelimeler

qatın “kendine has özelliklere sahip olan kişi, erkeğe karşı cins; nikâhlı aile yoldaşı (erkeğe göre); *yıngä qatın* “önceden evli olup sonra tekrar genç biriyle evlenen kadın; eski âdetlere göre ağabey öldükten sonra eş olarak alınan kadın” (BTH, I, 657). Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerinde kadın kavramını karşılayan kelime Clauson’a göre Soğdakça *xwat’yn* (*xwatēn*) kelimesinden gelmektedir. Soğdakçada *xwat’y* “lord, hükümdar”; *xwat’yn* “hükümdar eşi” anlamlarındadır. Ona göre, kelimenin en eski şekli *xatu:n* olmakla birlikte Türkçede *katu:n* Arapçada ise *xatu:n* şeklinde transkribe edilmiştir (1972: 602). Çağatay, Bang’ın da bu görüşe çok itibar etmediğini belirterek kelimenin Osmanlı Türkçesine Yeni Farsçadan geçtiğini düşünmekte ve birçok lehçede saygı, şerefî ifade eden eski anlamını koruduğunu ifade etmektedir (1962: 13). Kelime

TDK Yay., Ankara, 1974, s. 283-318; Süleyman TULÜCÜ, “İbn Mühenna Sözlüğü ve Bu Sözlükte ‘Kadın’ ve ‘Kadın Akrabalık Adları’ İçin Kullanılan Sözcükler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 2, 1995, s. 155-165; Saadetin GÖMEÇ, “Divanü Lugat-it-Türk’de Akrabalık Bildiren Terimler”, *Türk Kültürü*, XXXIX/464 (Aralık 2001), s. 10-19; N. N. TIDIKOVA, “Altay Kahramanlık Destanındaki Kadın İsimlerinin Dil Bakımından Tahlili” (Çev. Hanzade Güzelova), *Bilig, Güz 2004*, S:31, Ankara, 2004, s.23-35; Melek ÖZYETGİN, “Türk Ad Bilimine Malzemeler: Kitabu’l-İdrak li Lisani’l-Etrak’te Kişi Adları”, *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Journal of Social Sciences of The Turkish World*, S. 19/Güz, Ankara, 2001, 21-31; Leyla KARAHAN, “Türkçede Dinî Anlamlı Bazı Kişi Adlarını Ekler Değiştirme Geleneği”, *Türk Dili Üzerine İncelemeler*, Ankara, 2011, s. 292-299.

³ Abdukadir İNAN, “Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın”, *Makaleler ve İncelemeler 1*, Ankara, 1988, s. 274-280; Nesrin SİS, “Kadınla İlgili Türkmen Atasözleri ve Deyimleri”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 7, 2, 2007, s.163-172; Zekerya BATUR, “Atasözü Ve Deyimlerde Kadın Ve Kadının Sosyo-Psikolojik Özellikleri”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/3 Summer 2011, s. 577-584.

⁴ Özkan İZGİ, “İslamiyet Öncesi Türklerde Kadın”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, XI, XII, XII, XIV, XV, (1973-1975), Ankara, 1975, s. 145-160; Kadri Süreyya ÖZDENER, “İslam Öncesi Türklerde Kadının İktisadi Yeri”, *Sosyoloji Konferansları*, S. 22, 1988, s. 225-235; Burhan GÖKSEL, *Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1993; Vahap SAĞ, “Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 1, 2001, s. 9-23; Yasemin APALI, “Sosyolojik Açıdan Kadımlarla İlgili Kalıp Yargılar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 26, Isparta, 2011, s. 49-64.

Tuva Türkçesi ve Şorcada *kat* şeklinde de görülmektedir (Tenişev 2001: 297; Zieme 1987: 308). Zülfikar da *katun* ve *hâ tun* kelimelerinin köktaş olduğunu belirterek Türk dilinin her iki şekli de kendi benliği içerisinde yoğurduğunu ve bu iki şekilde başka başka deyimler meydana getirdiğini bunların anlamca ve şekilce zenginleştiğini vurgulamıştır (1988: 96).

qatunlıq “kadın olma durumu” (BTH, I, 657). *qatın* “kadın” kelimesi ile isimlerden isim yapan *-lıq* ekiyle türemiş bir kelimedir (<*qatın-lıq*).

qız “kız, evlenmemiş kadın” (BTH, I, 713). DLT’de “kız, kız çocuk, cariye, pahalı nesne” anlamlarına gelen kelime (Atalay 1991: 325), Türkçenin hemen hemen bütün lehçelerinde kullanılmaktadır (Çağatay 1962: 36; Tenişev 2001: 295). Kelime Başkurt Türkçesinde evlenmemiş kadını ifade etmekle birlikte *qatın* kelimesi ile oluşturduğu ikilemelerde genel anlamda kadını karşılamaktadır.

qatın-qız “kadın; kadınlar ve kızlar” (BTH, I, 657). Bu ikileme Başkurt Türkçesinde genel anlamda kadın kavramını karşılamak için oldukça işlek olarak kullanılmaktadır. Başkurt Türkçesinde bu ikilemenin dizimi değişmiş olarak *qız-qatın* şekli de kullanılmaktadır. İkilemelerde kelimelerin dizimi ile ilgili olarak hece sayısı eş olmayan ikilemelerde hece sayısı az olan kelimenin başta kullanılması temayülü söz konusudur. Ancak zaman zaman bu genel temayülün bozulduğu örneklere de rastlanmaktadır (Ağakay 1954: 101). Başkurt Türkçesinde bu ikileme ile ilgili dikkat çekici husus ise ikilemenin her iki şeklinin de kullanılıyor olmasıdır.

qız-qatın “kadın” (BTH, I, 715). Bu ikileme de yine genel anlamda kadın kavramını karşılamak üzere kullanılmaktadır. *bkz. qatın-qız*

bisü “erkeğin ailedeki eşi, kadın, cemaat; evlenen kadın kız” (BTH, I, 148). Çağatay, Başkurt Türkçesinde kadın için kullanılan genel adlandırmalardan biri olan bu kelimenin, *bisä* < *biçä* ses denkliliğinden hareketle Radloff’ta geçtiğini ifade eder. *biçä* için Radloff sözlüğünde “hanım, hanımefendi”, anlamlarının verildiğini ifade eden Çağatay, *bikä*/*biçä* kelimelerinin aynı anlamda olduklarını belirtmiştir (1962: 21). Aynı zamanda *biçä* kelimesi Buhara, Hive ve Kazaklarda kadın adlarının yanında ek olarak kullanılır (Rásonyi 1963: 77).

bikä “zengin kadın, hoca kadın; kadınlara saygıyla seslenme sözü” (BTH, I, 141). Çağatay’ın kelimeyi *biçä*, *bikäç* ile ilişkilendirdiği ifade edilmişti. Bununla birlikte *bikä* kelimesinin Anadolu’ya göç eden muhacirler tarafından getirilip getirilmediğinin kesin olmadığını da vurgulamaktadır (1962: 21). Kelimenin Çağatay Türkçesi, Tatar Türkçesi ve Kazak Türkçesindeki anlamı “bayan, kadın, kız” şeklindedir (Rásonyi 1963: 77).

bisäkäy “kadın, (*agz.*) tanınmadık kadına söylenir; şakalaşma sözü; kadınlar arasında kalan erkeğe söylenir” (BTH, I, 148). Başkurt Türkçesinde <*bisä+käy* şeklinde bir birleşikten gelen kelimedeki +*käy* Başkurt Türkçesinin sevgi, şefkat, küçültme ifade eden eklerinden biridir (Yazıcı-Ersoy 2007: 762).

urağıt “kadın” (BTH, II, 476). DLT’de “kadın, avrat” anlamlarına gelen kelime Clauson’a göre *dişi* kelimesinden daha belirgin bir şekilde kadını ifade etmektedir (1972: 218). Tenişev, *ura-* “şiş-”, *ur* “hamile” kelimesi ile ilişkilendirse (2001: 315) de Çağatay kelimeyi *uruğ* “soy, tohum” köküne bağlamaktadır (1962: 19). Clauson, kelimenin *ura* kökünden -*ğıt* ekiyle oluştuğunu ifade etmektedir (1972: 218). Räsänen ise ekle ilgili olarak bilgi vermemiş ama o da kökü Moğolca *ur-ug*’a bağlamıştır (1969-1971: 515). Kelime Başkurt sözlüğünde eski dilde kullanılan bir kelime olarak geçmektedir.

bisä-säsü “kadınlar” (BTH, I, 148). Bu ikileme genel anlamda kadınlar için kullanılmaktadır.

äbĭ-hübĭ “büyük yaştaki kadınların geneli” (BTH, II, 733). Yine ikilemeden meydana gelmiş ve kadın kavramını genel anlamda karşılayan bir söz.

kilĭ-kiltän “genç kadınlar, gelinler” (BTH, I, 497). İkilemenin birinci ismi *kilĭ* kelimesi Orhun abidelerinde *kelingün* “gelinler” (Ergin 1995: 118) şeklinde geçmektedir. Ayrıca tarihî lehçelerde de kelime kullanılmıştır (Arat 1979: 238; Atalay 1991: 298; Caferoğlu 1993: 104; Ata 1998: 218). Çağdaş lehçelerde de *kelin-kilĭ-gelin-kĕlen-kän-kinĭt* şekillerinde kullanılmaktadır (Li 1999: 314-317). Clauson kelimeyi *kel-* fiilinden “aileye gelen kişi, birinin küçük erkek kardeşinin veya oğlunun karısı” anlamında türemiş bir kelime olarak göstermektedir (1972: 719) (<*kil-ĭn*).

***

nisa (Ar.) “kadın” (BTH, II, 18). Arapçadan giren bu alıntı kelime, Başkurt Türkçesinde birçok Türk lehçesinde olduğu gibi kadın kavramını karşılamak üzere kullanılmaktadır.

***

dĭx (Far.) “kadın, kız” (BTH, I, 293). Farsçadan alıntı olan kelime Başkurt Türkçesinde kadın ve kız için kullanılmakla birlikte yaygın değildir.

***

grajdanka (Rus.) “yurttaş, vatandaş, kadın; kadına seslenme sözü” (BTH, I, 237). Bu kelime de Rusçadan alıntıdır.

2. Kadının toplumdaki statüsünü ifade eden kelimeler

abıstay “dinî bilgiye sahip kadın; din ehlinin hanımı” (BTH, I, 21). *teyze* kelimesi için Tekin **tay~tayı eze-si* “dayı ablası, anne tarafından yaşça büyük kadın veya kız akraba” etimolojisini yapmaktadır (1960: 294). Buradan hareketle *abıstay* kelimesinin *abız* “okumuş, kültürlü, bilgili kişi” (<Ar. *xāfiẓ*) (BTH, I, 21) kelimesi ile *teyze* kelimesinin yapısındaki *tay*’dan meydana geldiği düşünülebilir. Her ne kadar Türk lehçelerinde *tay~tayı~dayı* biçimleri “annenin erkek kardeşi, yaşça büyük olan insanlara seslenme biçimi” (Li 1999: 132-133) anlamlarına geliyorsa da burada birleşik kelime formunda da dinî bilgiye sahip olan, toplumda saygı gösterilen kadından bahsedilmesi bakımından anlama uygun düşmektedir.

üştabikü “din ehlinin hanımı” (BTH, II, 54). *üşta* “belirli bir işi en iyi şekilde yapan, hüner ehli, herhangi bir işin bilgisi” (BTH, II, 54) kelimesi ile *bikü* “zengin kadın, hoca kadın; kadınlara saygıyla seslenme sözü” (BTH, I, 141) kelimesinin bir araya gelerek oluşturduğu bu birleşik kelime din konusunda bilgili, usta olan din adamının hanımı anlamına geçiş yapmıştır (<*üşta +bikü*).

xansa “kadın, han kadını” (BTH, II, 530). Başkurt Türkçesinde *xan* “Türk ve Moğol halklarının devlet başındaki kişisi” anlamındadır. Kelime, Eski Türkçeden günümüze *xan~qan* “han, kral, hükümdar” (Rásonyi 1963: 77; Arat 1979: 174; Atalay 1991: 212; Caferoğlu 1993: 54; Tenişev 2001: 668; Gabain 2003: 273) anlamlarıyla gelen kelime ile *-sa* (<*ça*) ekinin bir araya gelmesiyle türemiş olmalıdır. Yuldaşev bu *-sa/ -sä*’nin kadına işaret eden ve Eski Türkçeden gelen bir ek olduğunu belirtir ve *qūzasa* “görücü, genç” kelimesini örnek verir (1981: 101) (<*xan+sa*).

xanım “evlenmiş kadın, dişi olan; tanınmayan kadın için kullanılır” (BTH, II, 530). Çağatay, *-m* sonesle *hanım, begüm, ayım* kelimelerinden bahseder. Söz konusu kelimelerdeki *-m*’nin teklik 1. şahıs iyelik eki olarak izah edildiğini belirtir. Diğer yandan *hanım* kelimesinin Farsça *xanuman* “ev, aile” kelimesinden gelmiş olabileceğini ifade eder. İyelik ekiyle oluşturulan *isım* “dul kadın”, *teñrim* “haşmetmaap, majesteleri” kelimeleri ile *kızım, canım, sevgilim* vb. kelimelerinin sevgiyle ilgili aidiyet ve ünlem gibi kullanılmakta olduğunu belirtir (1962: 16,17) (<*xan+ı+m*).

kälüş “gelin, nişanlı, sevgili; eski yıllarda evlenilen kadın” (BTH, I, 592). *kele* kelimesi Anadolu’da “kız, güzel” anlamlarına gelirken, *keleş* “güzel, genç kadın, nişanlı” anlamlarındadır (Çağatay 1962: 37). Clauson’un *kilñ* kelimesinin *kel-* fiil köküne bağlamasından hareketle (1972: 719) bu kelimenin de aynı fiilden türediği söylenebilir; ancak kelimenin eki için düşünülmesi gerekmektedir.

hıylım “dostun, arkadaşın hanımı; dostun hanımına seslenme sözü; dostların, arkadaşların hanımları (birbirlerine göre)” (BTH, II, 621). Tıpkı *hanım*, *begim*, *teyrim* kelimelerinde olduğu gibi *hıylı* kelimesinin teklik 1. şahıs eki almış şeklidir. *hıylı* “hürmet edilen, değerli” (BTH, II, 621) anlamındadır. Kelime Tatar Türkçesinde *sıylı* “ikramlı, ikram verilen” anlamıyla kullanılmaktadır (Öner 2009: 237) (<*hıylı+m*).

xanbikä “han kadını” (BTH, II, 530). Sözlükte tarihî bir kelime olarak gösterilmektedir. *xan* ve *bikä* “zengin kadın, hoca kadın, kadınlara saygıyla seslenme sözü” (BTH, I, 141) kelimelerinin oluşturduğu birleşik kelimedir (<*xan+bikä*).

xujabikü “ev sahibinin kadını” (BTH, II, 544). *xuja* “herhangi bir konuda bilgi sahibi olan, ev sahibi, ailenin reisi” (BTH, II, 544) kelimesi ile *bikä* “zengin kadın, hoca kadın, kadınlara saygıyla seslenme sözü” (BTH, I, 141) kelimesinden oluşmuştur (<*xuja+bikä*).

yıǵäsäy “asker karısı” (BTH, I, 323). *yıǵä* “ağabeyin karısı, gelin” ve *äsäy* “çocuğun annesi, seslenme sözü, anne” kelimelerinin oluşturduğu birleşik kelime (<*yıǵä+äsäy*).

kǎndǎk inähǎ/kǎndǎk äbǎyǎ “doğan çocuğu kabul edip göbeğini kesen kadın” (BTH, I, 489). *kǎndǎk* “göbek” anlamındaki kelimeyle oluşturulan tamlama Başkurt toplumunda doğumdan sonra bebeğin göbek bağını kesen kadın için kullanılan isimdir.

kǎndäş “çok hanımlı bir erkeğin diğerlerine göre hanımlarından biri, rakip, denk, kuma” (BTH, I, 541), Çağatay, Kazan Tatarcasındaki *köndäş*, Özbekçedeki *kündaş*, *kündoş* kelimelerini *küni* “ortak, metres” kelimesinden getirmektedir (1962: 37). Kelime Eski Uygur Türkçesinde *küni* “kıskançlık” (Caferoğlu 1993: 82) ve DLT’de *küni* “kuma” (Atalay 1991: 399) Clauson’da *küni* “kıskanç” (1972: 727) şekliyle bulunmaktadır (<*küni+däş*).

hıw inähǎ “su annesi: yeni doğan çocuğu ilk defa suya sokan kadın” (BTH, II, 632). Bu tamlama da yine doğumdan sonra çocuğu ilk defa yıkayan kadın için kullanılmaktadır.

kǎñ “esk. köle kadın” (BTH, I, 543). *küñg* “karavaş, cariye, kadın köle” (Caferoğlu 1993: 82, Ergin 1995: 123; Ata 1997: 411; Gabain 2003: 285) kelimesi Eski Türkçeden beri kullanılagelmiştir.

kǎnärkäş “denk, kuma, kıskanç” (BTH, I, 543). Bu kelime de yine *küni* “ortak, metres, kıskançlık” kökünden geliyor olmalıdır (*bkz. kündäş*). Başkurt Türkçesinde *kǎnärkäǎ* “ağz. Hiçbirşeye razı gelmeyen, hiçbirşeyi kabul etmeyen, doyumsuz” anlamındaki isim ve *kǎnärkäw* “ağz. Hiçbirşeye razı gelmemek, hiçbirşeyi kabul etmemek” fiili bulunmaktadır. Bu isim ve fiilden de hareket edilerek kelimenin isimlerden fiil ya-

pan +(X)rkA- eki (Erdal 1991: 458-461) ve yine fiilden isim yapan –ş ekiyle türediği düşünülebilir (<kūni-rkâ-ş>kūnärkâş) düşünülebilir. Ancak bununla birlikte Clauson kün- “düz, doğru olmak” fiilini açıklarken *Kodeks Kumanikus*’ta geçen kün- “kabul etmek, onaylamak” fiilini vermiştir (1972: 726). Bu durumda *kūnärkî* ve *kūnärkîw* kelimelerinin kökünün bu fiilden geldiği düşünülürse belki *kūni* “ortak, metres, kiskançlık” kelimesinin de kökünün bu fiil olduğunu söylemek mümkün olabilir.

baybikā “zengin, varlıklı adamın karısı” (BTH, I, 107). *bay* “zengin, varlıklı” (BTH, I, 107) kelimesi ile *bikā* “zengin kadın, hoca kadın. Kadınlara saygıyla seslenme sözü” (BTH, I, 141) kelimesinden meydana gelen birleşik yapı (<bay+bikā).

baybisā “zengin, varlıklı adamın karısı” (BTH, I, 107). Bu birleşik kelime ise *bay* “zengin, varlıklı” (BTH, I, 107) ve *bisā* “erkeğin ailedeki eşi, kadın, cemaat; evlenen kadın kız” (BTH, I, 148) kelimeleriyle oluşmuştur (<bay+bisā).

tuqal “rakip kadınların en genci” (BTH, II, 405). Çağatay bu kelimenin “genç ikinci kadın” manasında olduğunu söyledikten sonra, *toqal eşqi* “boynuzsuz keçi”, *toqal sır* “boynuzsuz inek” kelimelerinden hareketle, birinci kadına nazaran ikinci kadının kendisini müdafaa edecek durumda olmamasından dolayı kelimenin genç ikinci kadın anlamına geçiş yaptığını belirtmiştir (1962: 33). Kimi zaman mecaz yoluyla hayvanlardan insanlara geçen isim ve sıfatlara rastlanılabilmektedir. Benzetmenin bir ileri aşaması olan ve anlatıma güç kazandırmak üzere kullanılan bu yola *aktarma* adı verilmektedir (Aksan 1997: 98; Pilancı 2000: 78).

***

äsirü (Ar.) “esir olan kadın” (BTH, II, 756).

äxirüt (Ar.) “kadınların sonsuza kadar sözleştiği, hediyeleştiği dostu, kadın arkadaş” (BTH, II, 762). Kelimenin Başkurt Türkçesinde diğer anlamı “ölen kişinin ruhunun gideceği dünya, öteki dünya” şeklindedir. Kelime *axirät duşı* vb. gibi bir tamlamadan ikinci kelimenin düşmesiyle *eksilti* (*ellipsis*) meydana gelmiş olmalıdır.

hürüm (Ar.) “Müslümanlarda birçok kadının birlikte durduğu ev veya oda; Müslüman erkeğin kadınları” (BTH, II, 554).

mülikä (Ar.) “kadın padişah; padişah hanımı, *hansa*” (BTH, I, 851).

müslimä (Ar.) “Müslüman olan kadın” (BTH, I, 830).

qarı (Ar.) “erkeği olan kadın” (BTH, I, 648).

yäriyü (Ar.) “hizmetçi kadın, cariye; gönle hoş gelen kadın, sevgili” (BTH, I, 468).

zäwjü (Ar.) “kadın (kocasına göre)” (BTH, I, 360).

***

kämpř (Far.) “yaşı büyük olan kadın; nine” (BTH, I, 592).

şahinä (Far.) “şahın hanımı, kadın şah” (BTH, II, 654). Sözlükte Farsça olarak verilen bu birleşik kelime, Farsça *şah* ile Başkurt Türkçesinde *inä* “anne, çocuğu olan kadın.” (BTH, I, 389) kelimesi ile oluşmuş olmalıdır (<*şah+inä*).

***

dama (Rus.) “dansta erkeğin kavalyesi olan kadın; kâğıt oyununda kadın şeklindeki kart” (BTH, I, 262).

favorit (Rus.) “kadınların gözde olanı, favori olanı” (BTH, II, 506).

haldatka (Rus.) “ağz. asker hanımı” (BTH, II, 567), Rusça, *soldatka* kelimesinden Başkurt Türkçesinin karakteristik özelliklerinden biri olan *s>h* değişimi yoluyla alıntıladığı kelime.

korolewa (Rus.) “kraliçe” (BTH, I, 529).

monaşka (Rus.) “rahibe” (BTH, I, 814).

printsessa (Rus.) “prensin hanımı veya kızı” (BTH, II, 110).

3. Mitoloji veya dinî inaç sistemleri içerisinde kadınla ilgili kelimeler

albaŝtı “hurafeye göre uzun sarı saçlı, uzun boyunlu kadın kılığında görünen cin peri” (BTH, I, 49).

bisura “uzun sarı saçlı korkunç kadın kılığında mitolojik kişi” (BTH, I, 148).

müskäy “dinî hurafelere göre çeşitli kılıklara giren kötü tabiatli sihirli kadın, vampir” (BTH, I, 356).

***

alihä (Ar.) “kadın cinsindeki tanrı; ilahe” (BTH, I, 51).

ilahä (Ar.) “kadın cinsinden tanrı” (BTH, I, 373).

***

muza (Rus.) “ilham perisi; müz. Grek mitolojisindeki fen ve sanatı koruyan dokuz kadın ilahtan birisi” (BTH, I, 835).

nimfa (Rus.) “eski Grek mitolojisinde tabiat güçlerini püskürten kadın kılığındaki tanrı” (BTH, II, 17).

4. Toplumdaki uygunsuz tavır ve davranışlara göre kadınla ilgili kelimeler

kǰyǰkǰ “ağz. hafif, iffetsiz, ahlaksız kadın” (BTH, I, 487). **kǰyǰ** “ceza, bakım, hizmet, kovan deliği” kökünden geldiği düşünülebilir.

hǰyǰrkǰ “metres, herhangi bir erkekle nikâhsız yaşayan kadın, (o erkek için)” (BTH, II, 600). **hǰyǰr** “seven” (BTH, II, 600) anlamındaki sıfat fiille genişlemiş kelime ile yine isim köklerinden yeni isim ve sıfatlar türeten *-ka/-kǰ* ekinden meydana gelmiştir. Kelimenin kökü *hǰy-* fiili Başkurt Türkçesinde “sevmek” anlamındadır (< *hǰy-ǰr-kǰ*).

***

fǰxişǰ (Ar.) “yoldan çıkan, kötü kadın, oynaş kadın” (BTH, II, 525)

5. Kadının evlilik bağı ile ilgili durumunu ifade eden kelimeler

haltan “yüksüz, hiçbir şeysiz, eli boş; çocuğu olmayan kadın, sǰs (kadın için)” (BTH, II, 569). Kelimenin kökünün *hal-* “salmak, bırakmak” (BTH, II, 570) fiiline dayandığı söylenebilir. *-t* fiilden fiil yapan ek ile fiilden isim yapan *-an/-ǰn* eki ile türemiş olabilir (Yuldaşev 1981: 180, 254) (<*hal-t-an*)

twǰhw “hamile kalamayan (genç kadın için)” (BTH, II, 436). Başkurt Türkçesi sözlüğünde üç ayrı madde başında verilen *tw* kelimesinin anlamlarından biri “kısır, çoğucu olmayan” (BTH, II, 435) şeklindedir. Kelime bu kökten geliyor olmalıdır. *-hrw*, *-hǰw*, *-hǰw*, *-hǰw* eki ise isim köklerine gelerek benzerlik, gibilik ifade eden sıfatlar türetir (<*tw-hrw*).

yǰǰgǰ qatn “önceden kocası olan ancak ikinci defa evlenen kadın” (BTH, I, 323). Bu birleşik kelime de akrabalık ismi ve kadın kelimesinin birleşerek oluşturduğu bir yapıdır.

yǰǰgǰlǰtǰ “kız olmayan, önce yenge olan; ağabeyi öldükten sonra eş olarak alınan kadın” (BTH, I, 323). **yǰǰgǰ** “ağabeyin karısı, büyük kardeşlerin hanımları; onlara seslenme sözü” (BTH, I, 322) kelimesine, *-lata*, *-lǰtǰ* ekinin gelmesi suretiyle oluşmuştur. *-lata*, *-lǰtǰ* eki Başkurt Türkçesinde sayı isimlerine gelerek aşırılık yaptığı (Yazıcı-Ersoy 2007: 762) gibi bazı niteliksel sıfatlar ile temel rakamlara gelerek isimler türetir (Yuldaşev 1981: 202) (<*yǰǰgǰ-lǰtǰ*).

***

ǰizzǰt (Ar.) “kocasız kalan kadının ikinci kocaya gitmeden önce geçirdiği süre” (BTH, I, 247).

xamilǰ (Ar.) “hamile olan kadın, yüklü (kadın için)” (BTH, II, 529).

***

känizük (Far.) “genç yaşta dul kalan kadın; metres” (BTH, I, 593).

***

fraw (Rus.) “Almanya’ya veya başka ülkeye gelin giden kadın; evlenen kadına seslenme sözü” (BTH, II, 520).

6. Kadın için kullanılan sıfatlar

Ayım “güzel, saygın, süslü. (kadın için)” (BTH, I, 36). *ay* “ay” (BTH, I, 32) kelimesinin teklik 1. şahıs iyelik eki almasıyla oluşmuş olan kelime ‘benim ayım’ anlamından mecaz yoluyla ‘benim sevgilim’ şeklinde türemiştir (Çağatay 1962: 16). Rásonyı da kelimenin anlamını “Timur ve Duğlat oğullarının saraylarında han ve beğlerin karılarına ve kızlarına verilen san” olarak vermiştir (1963: 76).

hıyır “ağz. yavaş hareket eden kadınlara söylenir” (BTH, I, 622). Yine aktarma yoluyla anlam geçişine uğramış bir kelime. *hıyır* “sütü sağılan büyük baş hayvan, sığır” kelimesinden sığırın yavaş hareket etmesine benzetme yoluyla oluşmuştur. Kelime daha çok Başkurt ağızlarında kullanılmaktadır.

inäkä “normalden daha küçük vücutlu kadın” (BTH, I, 390). *inä* “çocuğu olan kadın (kendi çocuğuna göre), anne” (BTH, I, 389) kelimesine *-kä* ekinin getirilmesiyle oluşmuştur (<*inä-kä*>).

inäkäs “annesine benzeyen” (BTH, I, 390). *inä* “anne, çocuğu olan kadın.” (BTH, I, 389) kelimesine gelen *-ğas*, *-gäs*, *-qas*, *-käs* benzerlik ekinde oluşmuştur (<*inä-käs*>).

inüs “huyları ile annesine benzeyen çocuk” (BTH, I, 390). Bu kelime de yine *inä* “anne, çocuğu olan kadın.” (BTH, I, 389) kelimesinden türeyen bir kelimedir. Yuldaşev –s eki için ebeveyn isimlerine gelerek bu isimlerden ‘gibi, benzer’ anlamlı sıfatlar türettiğini belirtir (1981: 183) (<*inä-s*>).

irzükü “tabiatı erkekçe olan kadın” (BTH, I, 394). Yuldaşev, Başkurt Türkçesinde isimlere gelerek benzerlik, gibilik ifade eden *-hıl/-hıl̆*, *-hıw/-hıw̆* eklerini anlatırken, bu eklerin fonksiyonuna benzer bir ekten, güney ağızlarında Orenburg, Kuybışevskoy, Saratovskoy bölgelerinde renk isimlerine gelen ve rengin daha az yoğunluğunu anlatmak üzere kullanılan *qaralaw* “siyahımsı”, *harılaw* “sarımsı”, *yäşällaw* “yeşilimsi” örneklerindeki *-law/-läw* ekinde bahsetmiştir (1981: 197). Küçültme ifade eden sıfatlar yapan ekler listesinde Kazak Türkçesinde kökeni belli olmayan bir ek olarak Serebrennikov ve Gadjeva da bu ekten bahsetmiştir (2011: 110). İşbulatov da Başkurt Türkçesi ağızlarını birbirinden ayıran özellikleri sıralarken, doğu ağızlarında *-lıq*, *-lı*, -

la, *-lıqlı*, *lıqlı*z-*lağan*, *-lata*, *-lap*, *-lan* eklerinin /r/, /y/, /z/, /w/ sesleriyle biten köklerden sonra /z/’li şekilleriyle eklendiğini ifade etmiştir: (*şırzıq* “kase”, *yäyzäw* “çadır”, *mǎärzägän* “binlerce”, *säyzäy* “çay dökmek”) (1972: 31-32). Başkurt Türkçesi sözlüğünde *yäyzäw* “ağz. çadır” (BTH, I, 459) kelimesi de tıpkı *irzäwkä* kelimesinde olduğu gibi *-law/ -läw* (ağz. *-zaw/ zäw*) ekiyle türemiş olmalıdır. Bu durumda *irzäwkä* kelimesinin *ir* “erkek” (BTH, I, 392) kelimesi ile benzerlik gibilik ifade eden *-zaw/ zäw* (<*law/läw*) ve isimlerden isim ve sıfatlar türeten *-ka/-kä* ekleri ile oluştuğunu söyleyebiliriz (<*ir-zäw-kä*).

qatınşa “ağz. kadınca” (BTH, I, 657). *qatın* kelimesine ‘benzerlik, gibilik’ ifade eden *-sa* ekinin gelmesiyle oluşan kelime ağızlarda kimi ses değişimlerine uğramıştır. Edebî dildeki /s/ nin /ş/ sesine dönüşünü İşbulatov özellikle güney ağızlarında Tatar Türkçesinin etkisiyle önce /ç/ olarak söylendiğini ardından sesin /ş/ ye döndüğünü ifade eder. Yani değişim önce s>ç daha sonra ç>ş şeklinde gelişmektedir (1972: 37) (*qatınsa*).

qatınlı “evlenmiş, hanımı olan” (BTH, I, 657). Bu kelime de *qatın* ve isimlerden sıfatlar türeten *-lı*, *-lǎ*, *-lǔ*, *-lǖ* ekinden meydana gelmektedir (<*qatın-lı*).

qatınşa “kadınca, kadın tabiatlı” (BTH, I, 657). *bkz. qatınşa*

quzırbikä “ağz. nazlanan, beğenilen, kırtan kadın” (BTH, I, 708). *qustar* kelimesi de Başkurt Türkçesinde “güzel, hoş” anlamlarına gelmektedir. Kelime yine *bikä* kelimesi ile birleşik kelime oluşturmuştur (<*qustar + bikä*).

qupşibikä “ağz. giyinmeyi, süslenmeyi seven kadın” (BTH, I, 703). *qupşı* “güzel, hoş” (BTH, I, 703) kelimesi ile, *bikä* “zengin kadın, hoca kadın. Kadınlara saygıyla seslenme sözü” (BTH, I, 141) kelimesinden oluşmuştur (<*qupşı + bikä*).

qursağ “kukla, giyiniş süsleniş gezmeyi seven hafif tabiatlı kadına söylenir” (BTH, I, 707). Burada da kukla anlamından hareketle benzetme yapılmış ve kelime anlam değişimine uğramıştır.

sarğa “vahşi (Kadına için)” (BTH, II, 173).

sätǎrläk “çok konuşkan (genellikle tiz, çınlayan bir sese sahip kadınlara söylenir)” (BTH, II, 288). *sätǎr-sütǎr* ikilemesi “tiz bir sesle durup dinlenmeden konuşmayı ifade eden ses” anlamına gelir. Buradaki yansıma kökten *sätǎrläw* “ağz. hiç durmaksızın konuşmak. (genellikle tiz, çınlayan sese sahip kadınlar için söylenir)” (BTH, II, 288) fiili türemiştir. *sätǎrläk* ise bu fiilden türeyen isimdir (*sätǎr-lä-k*).

yalbır baş “kız çocuklarına ya da kadınlara söylenen söz” (BTH, II, 786).

yäş “hanımı çok olan bir erkeğin en son hanımı” (BTH, I, 471).

***

müğbüdä (Ar.) “seven kadın” (BTH, I, 844).

mürxümä (Ar.) “ölen kadın (genellikle ondan bahsederken söylenir)” (BTH, I, 855).

müşuqä (Ar.) “sevilen kadın” (BTH, I, 845).

müxbübü (Ar.) “sevgili (kadına için)” (BTH, I, 858).

xäyřnisa (Ar.) “insafli, iyi olan kadın” (BTH, II, 550).

yämägät (Ar.) “toplum, meclis, cemaat; aileye alınan kadın” (BTH, I, 464).

zalimä (Ar.) “merhameti olmayan, katı yürekli kadın, zalim kadın” (BTH, I, 344).

zäwjäi (Ar.) “erkek ve kadınla ilgili” (BTH, I, 360).

***

bürş (Far.) “düzensiz, inatçı çocuğa ve kötü ters kadına sinirlenip söylenir” (BTH, I, 203).

***

müryä (Rus.) “Rus kadın” (BTH, I, 854).

mütkä (Rus.) “ağz. Rus kadını; kadınları azarlarken söylenir” (BTH, I, 858).

7. Kadın ile ilgili akrabalık terimleri

ağay-yřgä “kendinden büyük, anne babandan küçük olan erkek ve kadın” (BTH, I, 24). *ağay* “yaşça kendisinden büyük olan erkek kardeş; yaş bakımından kendinden büyük anne babadan küçük kişi, bu kişiye seslenme sözü” (BTH, I, 24) ve *yřgä* “ağabeyin karısı, büyük kardeşlerin hanımları; onlara seslenme sözü” (BTH, I, 322) kelimelerinin oluşturduğu bu birleşik yapı genel bir anlam içermektedir.

apay “yaşça kendinden büyük kızkardeş, abla, öğretmen kadınlara saygıyla seslenme sözü” (BTH, I, 66). kelime *apa* “babanın ya da annenin ağabeyi veya onlardan büyük kişi” (BTH, I, 66) kelimesinin *-y* ile türemiş şeklidir. Kelimedeki *-y* ise Başkurt Türkçesi gibi diğer bazı Türk lehçelerinde rastlanan aile ve akrabalık isimlerine gelen saygı-hitap pekiştiricisidir (Yazıcı-Ersoy 2011: 109) (<*apa-y*>).

aphun “erkek kardeşlerin kadınları, elti” (BTH, I, 68). Türk diline Moğolcadan geçtiği düşünülen kelime Türk lehçelerinde *abısın~abızın~âwsin* vb. örneklerde bazı ses değişiklikleri ile “elti” anlamında kullanılmaktadır (Li 1999: 303-304).

aphin-üzî “ailedeki kadınlar, eltiler” (BTH, I, 698). *aphin* kelimesi ile ikileme oluşturan *üzî* kelimesi, DLT’de “abla” (Atalay 1991: 90) anlamında iken *Kitâb al-İdrâk li-Lisân al-Atrâk*’te “teyze” anlamlarında olup bugün diğer lehçelerde TT. *eze* “teyze, hala”, Trkm. *eze*, *ezâ* “anne, abla”, Krg. *ezâ* “teyze, yenge” anlamlarında yaşamaktadır (Li 1999: 141).

äbñ “nine, büyük yaştaki kadın, anne ile babanın ablası veya onlardan büyük kadın; büyük yaşta olan kişinin hanımı veya ona seslenme sözü” (BTH, II, 733). *äbä* “ağz. anne, büyük anneye seslenme sözü” kelimesinin saygı- hitap pekiştirici ekiyle türemiş şeklidir (Yazıcı-Ersoy 2011: 102) (<*äbä-y*>).

äsü “çocuğu olan kadın, anne (kendi çocuğu için)” (BTH, II, 322). kelime Eski Türkçe *eçe* “ağabey, büyük kardeş, büyük kız kardeş” (Clauson 1972: 20; Atalay 1991: 86; Caferoğlu 1993: 45) kelimesinin ç>s ses değişimine uğramış şeklidir.

äsüy “çocuğun annesine seslenme sözü” (BTH, II, 757). Bu kelime de yine -y saygı- hitap pekiştirici eki ile meydana gelmiştir (<*äsä-y*>).

baldz “kadının kız kardeşi (kocasına göre)” (BTH, I, 112). Kelime Eski Türkçeden bu yana tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde kullanılmıştır (Li 1999: 290-293).

bikäm “kadın için kocasının ablası, görümce” (BTH, I, 141). *bikä* “zengin kadın, hoca kadın, kadınlara saygıyla seslenme sözü” (BTH, I, 141) kelimesinin *xanım*, *ayım* vb. gibi teklik 1. şahıs iyelik eki almış şekli olmalıdır (Li 1999: 294) (<*bikä-m*>).

bikäs “kadın için kocasının kızkardeşi, görümce, ağz. gelin” (BTH, I, 141). Bu kelime de yine *bikä* “zengin kadın, hoca kadın, kadınlara saygıyla seslenme sözü” (BTH, I, 141) kelimesinden türemiştir. Li, kelimeye bulunan -s’nin -ç, çä, -ş ekleri gibi aslen küçültme olduğunu ifade etmiştir (1999: 294) (<*bikä-s*>).

bülä “birbirlerine göre kızkardeşlerin çocukları, teyze çocukları, yeğenlerin çocukları, kuzen, torun oğlu” (BTH, I, 182). Li, kelimenin Moğolcadan geçtiğini söyledikten sonra kullandığı Türk lehçelerinden örnekler verir (1999: 183).

büläsär “kızkardeş çocukları birbirlerine göre, teyze çocukları, kuzen” (BTH, I, 183). Başkurtça-Rusça sözlükte kelime için “torun kızı” anlamı verilmiştir (1958: 125). Li de kelimenin *bülä* “teyze oğlu, torun oğlu”, *büläsär* “teyze kızı, torun kızı” olarak beklendiğini ifade eder. Yuldaşev -sa/-sä eki gibi -sar/-sär ekinin de kadına işaret eden ve Eski Türkçeden günümüze gelen bir ek olduğunu belirtir ve *büläsär* kelimesinin yanında *yñänsär* “torun” kelimesini örnek verir (1981: 101) (<*bülä-sär*>).

hılıw “kendinden küçük kız kadeş; kendinden küçük kadınlara seslenme sözü; ağz. kadın için kocasının büyük kız kardeşi, büyük görümce” (BTH, II, 624). Kelimenin

Başkurt Türkçesindeki diğer anlamı “Kıyafeti, boyu bosu güzel olan” şeklindedir. Kızkardeş anlamı buradan gelişmiş olmalıdır. Kelime diğer Türk lehçelerinde de kullanılmaktadır. Tatar Türkçesinde *sıluv* “güzel, güzel yüzlü” (Öner 2009: 235), Kazak Türkçesinde *sulu*, Kırgız Türkçesinde *sulū* (KTLS: 296-297).

hǰlǰ “kendinden küçük kızkardeş” (BTH, II, 584).

hǰlǰkǰş “ağz. kendisinden küçük kadın ve ona seslenme sözü” (BTH, I, 584). **hǰlǰ** “kendinden küçük kızkardeş” (BTH, II, 584), *-keş* ekinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur (<*hǰlǰ-kǰş*).

inü “anne, çocuğu olan kadın” (BTH, I, 389). Türk dilinin tarihî ve çağdaş dönemlerinde *ana* kelimesinin *änä~inä~ännä~anne* ve *anay~änäy~inäy~aney gibi* şekilleri kullanılmıştır (Pokrovskaya 1961: 22; Li 1999: 119-120).

inüy “anne; anne babadan daha büyük olan kadın, ona seslenme sözü” (BTH, I, 389). **inä** “anne, çocuğu olan kadın” (BTH, I, 389) kelimesinin yine *-y* saygı-hitap pekiştirme ekiyle türemiş şeklidir.

kilǰn “gelin, oğlun hanımı” (BTH, I, 496). *bkz. kilǰn-kiltän*

kilǰndǰş “ağabey ve kardeşin hanımları; (birbirlerine göre) elti” (BTH, I, 497). “gelin, oğlun hanımı.” (BTH, I, 496) kelimesinin *-daş/-dǰş* ekiyle türemiş şeklidir (<*kilǰn-dǰş*).

qarsıq “nine” (BTH, I, 645).

qayınbikä~qäyǰnbikü “erkeğin ablası (hanımına göre) ve kadının ablası (erkeğe göre), görümce” (BTH, I, 751). Başkurt Türkçesinde *qayın~qäyǰn* kelimesi akrabalık ismi anlamıyla sözlükte madde başı olarak yer almamaktadır. Ancak bu kelimeyle oluşturulan birleşik kelime formunda birçok akrabalık ismi mevcuttur. Clauson kelimenin eski biçiminin *qadın, qazın* (<**qādın*) şeklinde olduğunu, bazı fonetik değişikliklerle de *kayın* olabileceğini ifade etmiş ve “evlilik ile ilgili” anlamına geldiğini belirtmiştir. Kelime aslen “kaynata” anlamında kullanılmış olmakla birlikte daha sonra genelleşmiş olmalıdır (1972: 602). Li de kelimenin tek başına pek kullanılmadığını daha çok *kayın ata* şeklinde birleşikler oluşturduğunu vurgulamıştır (1999: 65). Kelime Türkçenin tarihî dönemlerinde kullanılmıştır: *qazın~qayın~qadhın* “kayın, dünür, hısım” (Atalay 1991: 288, 285, 248), *qañın* “kaynata” (Arat 1991: 214), *qayın* “amcazade” (Ata 1998: 208). Bugün çağdaş Türk lehçelerinde de yine bu kelime ile oluşturulan birleşik kelimeler akrabalık isimlerinde kullanılmaktadır (Li 1999: 66-69). Burada da kelimenin *bikä* kelimesi ile bir araya geldiğini görüyoruz.

qayınhıǵlı-qäyñhıǵlı “kocanın kızkardeşi (hanımına göre), görümce” (BTH, I, 751). *qayın* ve *hıǵlı* “kendinden küçük kızkardeş” (BTH, II, 584) kelimelerinin oluşturduğu birleşik kelimedir.

qayınıǵnâ-qäyñnyǵnâ “kocasının eniştesi (hanımına göre)” (BTH, I, 751). Bu kelime ise yine *qayın* ve *yıǵnâ* “büyük ablanın kocası ve ona seslenme şekli” (BTH, I, 309) kelimeleriyle kurulmuştur.

qayınıǵgâ-qäyñnyǵgâ “hanımın yengesi (erkeğine göre)” (BTH, I, 751). Bu birleşik kelime de *qayın* ve *yıǵgâ* “ağabeyin karısı, büyük kardeşlerin hanımları; onlara seslenme sözü” (BTH, I, 322) kelimelerinden meydana gelmiştir.

qäynâ “kocanın annesi (hanımına göre) ve hanımın annesi (kocasına göre)” (BTH, I, 751). Bu kelime de *qäyñ* kelimesinin oluşturduğu birleşik kelimelerden biridir. Birleşik ismin ikinci kelimesi *ana-änâ-inâ* “anne” (BTH, I, 61) kelimelerinin birleşimiyle oluşmuştur. Başkurt Türkçesinde *inâ* şekli her iki sözlükte de bulunmamakla birlikte *ännâ* şekline Başkurtça-Rusça Sözlük’te rastlanmaktadır (*qäyñ-änâ*).

qūzusa “evlenen kızla gencin veya kadınlı erkekğin anne babalarından küçük olan kadın akrabaları (birbirlerine göre), ağz. İnsanların tanışmadığı ve kendisinden genç kadına seslenme sözü” (BTH, I, 666). *qūza* “evlenen kızla erkekğin birbirlerine göre anna babaları, dünür, erkek görücü” (BTH, I, 665), kelimesiyle *-sa* ekinden türemiştir. Yuldaşev bu *-sa/-sä*’nin kadına işaret eden ve Eski Türkçeden gelen bir ek olduğunu belirtirken bu kelimeyi örnek verir (1981: 101) (<*qūza-sa*).

ūlūsäy “baba veya annenin annesi, büyük anne, nine, ağz. Anneden büyük kadın” (BTH, II, 74). *ūlü* “büyük, yaşlı” (BYH, II, 40) kelimesi ile *äsäy* “çocuğun annesi, annesine seslenme sözü” (BTH, II, 757) kelimesinin oluşturduğu birleşik isimdir (<*ūlü-äsäy*).

yıǵgâ “ağabeyin karısı, büyük kardeşlerin hanımları; onlara seslenme sözü” (BTH, I, 322). Kelime Türk dilinin tarihî ve modern lehçelerinde kullanılmıştır (Clauson 1972: 950; Li 1999: 272-276).

***

yıǵı (Far.) “ailedeki eş, kadın ya da erkek.” (BTH, I, 338).

yıǵılık (Far.) “bir erkekğin nikâhlı karısı olma.” (BTH, I, 338).

***

tütüy (Rus.) “annenin kardeşi, teyze” (BTH, II, 451). Rusça *tetya* ‘teyze’ kelimesinin Başkurt Türkçesinde aldığı şekiller olan bu kelimenin *tätä* şekli Başkurt Türkçesinde-

de kullanılmamakta, ancak bu türevde yaşamaktadır. Aile ve akrabalık isimlerine gelen saygı- hitap pekiştiricisi -y ile türemiştir (Yazıcı-Ersoy 2011: 102-103) (<tätä-y).

8. Kadına seslenme ifade eden kelimeler

äsähĭ “erkeğin hanımına seslenme sözü” (BTH, II, 757). **äsä** “çocuğu olan kadın, anne (kendi çocuğu için)” (BTH, II, 322) kelimesinin teklik 3. şahıs iyelik ekli şeklidir (<äsä- hĭ).

azl “çok güzel ve kıymetli, asil, değerli, pahalı” (<Ar. aşıl) **azl qūş** “iyi huylu, güzel kadınlara söylenir” (BTH, I, 86).

güzälĭm “kadına sevgi için seslenme sözü” (BTH, I, 241). **güzäl** “çok güzel, alımlı; iyi” kelimesinin teklik 1. şahıs iyelik ekli şeklidir (<güzäl-ĭm).

fülänü “kadına seslenirken söylenmeyen ismi yerine kullanılır” (BTH, II, 524).

gŭlkäy “kadına söylenen beğenme, sevgi sözü” (BTH, I, 234) (<gŭl-käy).

hılıwqay “kız çocuğuna, genç kadınlara sinirlenip söylenen söz” (BTH, II, 624). **hılıw** “kendinden küçük kız kadeş; kendinden küçük kadınlara seslenme sözü; ağz. kadın için kocasının büyük kız kardeşi, büyük görümce” (BTH, II, 624) kelimesi ve +käy Başkurt Türkçesinin sevgi, şefkat, küçültme ifade eden ekiyle türemiştir (<hılıw-qay) (bkz. hılıw).

hılıwqas “bkz. hılıwqay”; **hılıw** kelimesinin bu defa -qas benzerlik eki ile türemiş biçimidir (<hılıw-qas).

küntäy “köpek gibi canlıların annesi; kadınları azarlarken kötülerken söylenir” (BTH, I, 492).

qarındaş “erkeklerin kendisinden küçük olan kadınlara seslenme sözü” (BTH, I, 649). **qarın** “karın” (BTH, I, 648) kelimesi ve -daş ortaklık bildiren isimden isim yapım ekinden meydana gelmiştir (<qarın-daş).

bärĭ “düzensiz, inatçı çocuğa ve kötü, ters kadına sinirlenip söylenir” (BTH, I, 203).

bikä “zengin kadın, hoca kadın; kadınlara saygıyla seslenme sözü” (BTH, I, 141).

güzäl “çok güzel, alımlı, iyi. **güzelim**: kadına sevgi için seslenme sözü” (BTH, I, 241).

hıylım “dostun, arkadaşın hanımı; dostun hanımına seslenme sözü; dostların, arkadaşların hanımları (birbirlerine göre)” (BTH, II, 621). Tıpkı **hanım**, **begim**, **teyrım** keli-

melerinde olduğu gibi *hıylı* kelimesinin teklik 1. şahıs eki almış şeklidir. *hıylı* “hürmet edilen, değerli” (BTH, II, 621) anlamındadır (<*hıylı+m*>).

qūzasa “evlenen kızla gencin veya kadımla erkeğin anne babalarından küçük olan kadın akrabaları; (birbirlerine göre) *ağz.* insanların tanışmadığı kendisinden genç kadına seslenme sözü” (BTH, I, 666). Kelime daha önce de geçmiş olmakla birlikte ağızlarda kullanılan anlamı ile seslenme ifadesi taşımaktadır.

müktü “ağz. Rus kadını; kadınları azarlarken söylenir” (BTH, I, 858).

***

fraw (Rus.) “Almanya”ya veya başka ülkeye gelin giden kadın; evlenen kadına seslenme sözü” (BTH, II, 520).

grajdanka (Rus.) “yurttaş, vatandaş kadın; kadına seslenme sözü” (BTH, I, 237).

9. Kadının mesleği ile ilgili kelimeler

azraw “hizmetçi kadın” (BTH, I, 85).

zinasi “hayat kadınlığı yapan kadın” (BTH, I, 352). Kelimenin kökü Arapça olmakla birlikte *-sı* (<*-çıl*>) isimden isim yapma ekiyle türemiştir (<*zina-sı*>).

***

üzibü (Ar.) “yazar, edebiyatçı kadın” (BTH, II, 736).

xadimü (Ar.) “hizmetçi olan kadın” (BTH, II, 525).

müällimä (Ar.) “öğretmen kadın” (BTH, I, 822).

şagîrü (Ar.) “şiir yazan kadın” (BTH, II, 642).

***

aktrisa (Rus.) “artist olan kadın.” (BTH, I, 40).

artistka (Rus.) “artist kadın” (BTH, I, 77).

geroînya (Rus.) “roman, piyes, sinema gibi eserlerde başrolü oynayan kadın”. (BTH, I, 227).

gornîçnyı (Rus.) “odaları toplayıp bakan kadın. Oda hizmetçisi, kat hizmetçisi” (BTH, I, 232).

guvernantka (Rus.) “mürebbe” (BTH, I, 240).

maşinistka (Rus.) “daktiloda yazı yazan kadın” (BTH, I, 794).

medsestra (Rus.) “hemşire” (BTH, I, 795).

nana (Rus.) “çocuk yurdunda hasta bakıcı, dadi” (BTH, II, 31).

sanitaraka (Rus.) “hastabakıcı kadın veya kız” (BTH, II, 169).

soprano (Rus.) “en düşük düzeydeki kadın sesi. ağz. Bu şekildeki sesle şarkı söyleyen kadın” (BTH, II, 219).

10. Kadın ile ilgili mekân ifade eden kelimeler

akuşrılık “hastanenin kadınların hasta olduğu veya çocuk sahibi olduğu zamanlarda yardım eden bilgi veren bölümü” (BTH, I, 40).

ata balahı “*ata yürüt*: kadınların doğup büyüdüğü köyü” (BTH, I, 87).

türkñ “evlenmiş olan kadının baba evi” (BTH, II, 422). DLT’de *türkün* “oymakların, hısımların toplandığı yer, ana baba evi” olarak geçmektedir (Atalay 1991: 674).

***

darñmüğällimät (Ar.) “kadınların öğretmen olmak için okudukları okul” (BTH, I, 265).

hüräm (Ar.) “Müslümanlarda birçok kadının birlikte durduğu ev veya oda; Müslüman erkeğin kadınları” (BTH, II, 638).

xüräm (Ar.) “Müslümanların kadınlarının durduğu ev veya bölme, harem” (BTH, II, 554).

11. Kadının kıyafetleri ile ilgili kelimeler

almizñw “kadınların gömleğinin sırma paralarla süslenmiş sökülebilen geniş kısmı” (BTH, I, 55).

basa “kadının tilki gibi hayvanların baldır derisinden dikilen dış kıyafeti” (BTH, I, 118).

bürkünsñk “kadının yüzünü kapatan baş örtüsü” (BTH, I, 164). *bürñw* “bürmek, bükme” (BTH, I, 164) fiil köküne gelen *-kän* ve fiillerden isim yapan *-sñk* eki ile türemiştir (<*bür-kän-sñk*).

itäk “üst giyimden belden aşağıdaki kısmı. Etek. Kadınlarının gömleğinin altına katlanarak dikilen fırfır” (BTH, I, 413).

izñw “gömleğin göğüsten açılır gibi kıvrıp dikerek oluşturulan bölümü; kadınların göğsünü süslemek için para basıp sırma diktikleri süs eşyası” (BTH, I, 365).

qalpaq “kadınların örtülerinin altından alınlarına giydikleri para ve mercanlarla süslü yuvarlak baş giyimi” (BTH, I, 621).

qartma “kadınların başına giydikleri sivri dikilmiş, inci mercan ve paralarla süslenmiş eski şapka” (BTH, I, 646).

qaşmaw “kadınların mercan dizerek, para basarak uzun geniş kuyruk bırakıp işledikleri eski baş giyimi” (BTH, I, 662).

qaşuqa “kadınların alınlarına takmak için mercan ve sırmadan süsleyerek yaptıkları kurdela, şerit” (BTH, I, 662).

qata “kadınların dantel işlenen çuha konçlu, deri başlı, yüksek topuklu ayak giyimi” (BTH, I, 653). Ercilasun, *kat*, *kata* kelimelerinin anlam ve etimolojisi üzerine yaptığı çalışmada kelimenin “tabaka” anlamından “defa” anlamına geçiş sürecini Eski Türkçe ve Orta Türkçede inceledikten sonra *Nehcü'l Feradis*'te “elbise için takım” anlamına geldiğini belirtir ve kelimenin Gabain, Hamilton, Gülensoy'un görüşlerine paralel olarak *ka-* fiilinden *-t* ile türediğini ifade eder (2011: 18). Yüksek topuklu ayakkabı da ‘kat, tabaka’ anlamlarıyla ilgi kurularak oluşmuş olmalıdır.

quşyawlıq “Başkurt kadınlarının iki Fransız örtüsünü birbirine ekleyen baş örtüsü” (BTH, I, 711).

sñtär “göğüslük, Kadınların omuzlarına saldıkları göğüslerine bağladıkları süslemeli giysi” (BTH, II, 188).

yawlıq “kadınların dört köşeli hafif kumaştan baş örtüsü” (BTH, II, 809).

yñän “etek, elbise, pamuksuz uzun üst giyim” (BTH, I, 319).

***

päränjü (Ar.) “peçe, eski Orta Asya”daki kadınların yüzlerini kapatmak ve saklamak için saçtan yapılan örtü şeklindeki giyim” (BTH, II, 117).

xijab (Ar.) “kadının yüzünü kaplayan perde, peçe” (BTH, II, 534).

***

kälöpüş (Far.) “kadınların yüksek tepeli, arkayı tamamen kapatan, süslerle bezenmiş geniş bir arkası olan eski baş giyimi” (BTH, I, 592).

taztar (Far.) “eski nesillerden kalan kadınların başına sardıkları bir ucu nakışlı uzun beyaz patiska” (BTH, II, 325).

***

byustgaltır (Rus.) “kadının göğüslerini kapatan, derli toplu durmasını sağlayan özel kıyafet” (BTH, I, 208).

dekolte (Rus.) “dekolte” (BTH, I, 271).

jaket (Rus.) “kadınların kısa üst giyimi” (BTH, I, 338).

kofta (Rus.) “kadınların belden yukarıdaki üst giyimi; bluz; kadınların yünden ya da pamuktan yapılan sıcak tutan üst giyimi” (BTH, I, 531).

kombineziya (Rus.) “kadınların içlerine giydiği gömlek, eski gömlek; kombinezon” (BTH, I, 519).

korsaj (Rus.) “kadınların gömleğinin belden üstteki kısmı” (BTH, I, 529).

korset (Rus.) “korse” (BTH, I, 529).

lif (Rus.) “sütyen” (BTH, I, 767).

lyfçik (Rus.) “Sütyen” (BTH, I, 767).

manto (Rus.) “manto” (BTH, I, 786).

pantolon (Rus.) “pantolon, kadınların içe giydikleri kısa iç giyim” (BTH, II, 99).

reytuz (Rus.) “kadın veya çocukların içlerine giydikleri uzun iç giysisi” (BTH, II, 133).

sarafan (Rus.) “uzun geniş bir gömleğe benzeyen önden tutturmalı, kolsuz Rus halk kadın kıyafeti” (BTH, II, 173).

şleyf (Rus.) “kadınların gömleklerinin arkadan sürüklenerek şekilde dikilen etek ucu” (BTH, II, 661).

tualet (Rus.) “üst giyim, genellikle kadınların üst giyimi; tuvalet” (BTH, II, 400).

yubka (Rus.) “belden aşağıya giyilen etekli kadın kıyafeti” (BTH, II, 764).

12. Kadının eşyaları ile ilgili kelimeler

ämüylık “sol omuzdan sağ koltuk altına gelecek şekilde giyilen para ve mercanlarla süslenen kadın süsü.” (BTH, II, 749).

haqal “kadınların alttan yuvarlak şekilde yaptıkları ortasına para, kenarlarına şerit şerit mercan bastıkları göğüs süsü” (BTH, II, 565).

harawıs “örtü altından alna bağlamak için üç ayak genişliğinde yarım karış kadar uzunlukta beyaz keten kumaşa ipekle işlenen süs eşyası; (düğünlerde erkek tarafının

kadınlarına dağıtılan kız hediyesi, harawıs alanlar da kadınlara para verir)” (BTH, II, 575).

hüptîrkâ “kadınların gömleğinin etek uçlarına dikilen geniş firfir” (BTH, II, 637).

ihhülk “para, mercan basarak alttan süslenen omuzları örten kadın süsü. Saç örgüsünden salıverilip arkaya takılır” (BTH, I, 391). **ihhâ** “ense” kelimesinin **-lîk** ekiyle türemiş şeklidir (<**ihhâ-lîk**).

izw “gömleğin göğüsten açılır gibi kıvrıp dikerek oluşturulan bölümü; kadınların göğsünü süslemek için para basıp sırma diktikleri süs eşyası” (BTH, I, 366).

kükrâksü “sütyen” (BTH, I, 567). **kükrâk** “göğüs” kelimesi ile **-sâ** isimden isim yapım ekiyle türemiştir (<**kükrâk-sâ**).

qatmar “firfir, kadınların gömleğinin uçlarına işlenen dar şerit; firfir” (BTH, I, 654).

qazawıs “kadınların göğüslerine takılan tutturmalı süs” (BTH, I, 606).

müskâw “firfir” (BTH, I, 356).

sulpı “kadınların başlarına taktıkları örtüye yaptıkları üç şerit halindeki paralarla yapılan süs” (BTH, II, 241).

tühkâ “kadınların kıyafetlerine, saçlarına gümüş paradan veya kalaydan delerek taktıkları süs” (BTH, II, 446).

türlük “kadınların gömleklerinin eteğine basılan çeşitli renklerdeki şerit” (BTH, II, 389).

tüyaq “kadınların süslerinin mercan dizip, ucuna para takılan çiçeği” (BTH, II, 379).

yağa “kadınların göğüslerine giydikleri süs” (BTH, II, 774).

yawrınsa “kadınları elbisesinin omuzuna koyulan süs” (BTH, II, 810).

yîkâlîk “omuza saç örgüsünün üzerinden takılan para, mercan basarak ve yine para, mercanlarla süslenip yapılan kadın süsü” (BTH, I, 315). **yîkâ** “omuz” kelimesi ile isimlerden isim yapan **-lîk** ekinde meydana gelmiştir (<**yîkâ-lîk**).

yîkâsuq “kadın elbisesinin omzuna koyulan sırma püskül” (BTH, I, 316). Bu kelime de **yîkâ** “omuz” kelimesi ile **-suq** ekinin oluşturduğu türemiş bir kelimedir (<**yîkâ-suq**).

däwät (Ar.) “sol baştan sağ koltuk altına indirip göğüse eğip giyilen üzerine para ve mercan basılan kadın süsü” (BTH, I, 303).

***

broška (Rus.) “kadının göğsüne taktığı süs, broş” (BTH, I, 168).

dama (Rus.) “dansta erkeğin kavalyesi olan kadın; kâğıt oyununda kadın şeklindeki kart” (BTH, I, 262).

ridikyul (Rus.) “kadın çantası, el çantası” (BTH, II, 140).

talir (Rus.) “bir suma denk gelen gümüş para; Başkurt kadınlarının giyimine süs olarak basılan para” (BTH, II, 303).

tanketka (Rus.) “topukları oldukça kalın ve yüksek ayakkabı; kadınların yazın giydiği bu şekilde tabanı olan ayakkabı” (BTH, II, 309).

13. Kadına söylenen sevgi sözleri

kübäläk “*kübelegim*: kadınlara sevgi sözü olarak hitap için kullanılır; kelebek gibi nazik hareket eden kızlara söylenir” (BTH, I, 559).

qarluğas “*qarluğasım*: kırlangıcım, kadınlara sevgi ile seslenmede söylenir” (BTH, I, 644).

***

fürıştâ (Far.) “*fürıştäm*: kadına sevgiyle söylenen söz” (BTH, II, 524).

14. Kadın kavramı ile ilgili fiiller

alıw “evlenmek, kadın almak, gelin almak” (BTH, I, 57).

äylänñw “kadın almak” (BTH, II, 65).

hüraw “dünürücü olarak kadın bulmak için sormak, kız istemek” (BTH, II, 593).

kilñw “bir erkeğin eşi olarak aileye katılmak, evlenmek” (BTH, I, 497).

qatınqılanıw “sağlamlaşmak” (BTH, I, 657).

qatınşalanıw “kadın işine müdahale etmek, küçük olmak” (BTH, I, 658).

sıgıw “kocaya gitmek, evlenmek, hayatını kurmak” (BTH, II, 256).

talaq itñw “kadını kocasından ayırmak” (BTH, II, 301).

talaqlaw “kadını kocasından ayırmak” (BTH, II, 301).

twhuraw “bir erkeğe âşık olmak” (BTH, II, 436).

tüſürüw “aileye hanım olarak getirmek, kadın eş olarak gelmek” (BTH, II, 394).

sütäläw “ağz. hiç durmaksızın konuşmak. (genellikle tiz, çınlayan sese sahip kadınlar için söylenir)” (BTH, II, 288).

Sonuç

Başqurt Tılınñ Hüzlǵı ile *Başqurtsa Russa Hüzlǵı*’in taranması yoluyla elde edilen ‘kadın’ kavramıyla ilgili, söz varlığı çoğunlukla Türkçenin tarihî dönemlerinden bu yana kullanılan kelimeleri içine almakla birlikte, Başkurt Türkçesine diğer dillerden geçmiş kelimelerin sayısı da az değildir. Bunlardan özellikle Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerin yanında Rusçadan da önemli sayıda kelime bulunmaktadır. Söz varlığı içerisinde oldukça fazla Rusça kelime bulunduran Başkurt Türkçesi için kadın ile ilgili kelimelerde de durumun bu şekilde olması şaşırtıcı değildir. Bu alınma kelimelerin yoğunluğu özellikle kadının süs eşyası ve kıyafetleri ile ilgili söz varlığı içerisinde yer almaktadır. ©

KAYNAKLAR

- AĞAKAY, Mehmet Ali (1954), “Türkçede Kelime Koşmaları”, *TDAY-Belleten 1954*, s. 97-104.
- AKSAN, Doğan (1997), *Türkçenin Gücü*, Ankara.
- APALI, Yasemin (2011), “Sosyolojik Açıdan Kadınlarla İlgili Kalıp Yargılar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 26, Isparta, s. 49-64.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig III İndeks*, İstanbul.
- ATA, Aysu (1997), *Kıyasü'l-Enbiya II Dizin*, TDK Yay., Ankara.
- ATA, Aysu (1998), *Nehcü'l-Feradis III Dizin-Sözlük*, TDK Yay., Ankara.
- ATALAY, Besim (1991), *Düvanü Lûgat-it-Türk Dizini*, Ankara.
- Başqürtsa Russa Hüzlük* (1958), Moskova.
- Başqürtsa Russa Hüzlük* (1996), Moskova.
- BTH: *Başqürt Tılññ Hüzlği* (1993), Moskova.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1993), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- ÇAGATAY, Saadet (1962), “Türkçede 'Kadın' İçin Kullanılan Sözcükler”, *TDAY-Belleten 1962*, TDK Yay., Ankara, 1963, s. 13-49.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2011), “‘Kat’ Kelimesinin Coğrafi ve Semantik Yolculuğu Üzerine”, *Dil Araştırmaları*, S.8, Bahar, s. 9-21.
- ERDAL, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon*, Harrassowitz-Wiesbaden.
- ERGİN, Muharrem (1995), *Orhun Abideleri*, İstanbul.
- ERKAL Mustafa (1987), *Sosyoloji*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- GABAİN, A. Von. (2003). *Eski Türkçenin Grameri*, (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., Ankara.
- GÖKALP, İsmet Emre (2008), *Türkiye’de Kadın Girişimciler ve Kadın Yöneticiler*, Kırıkkaile Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi).
- GÜLSÜN, Arife (2008) “Divanü Lügati’t Türk’te Kadın ve Onun Dünyası”, *Uluslararası Türkîyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri (28-30 Mayıs 2008)*, Ankara, 2009, s. 313-346.

- GÜNDÜZ, Ferhunde (2000), “Kadın İşgücünün Türk Ekonomisine Katılımı” *Prof. Dr. Eyüp Kemerlioğlu’na Armağan*, Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Yay., Önder Matbaacılık, Sivas.
- İNAN, Abdulkadir (1998), “Türk Mitolojisinde ve Halk Edebiyatında Kadın”, *Makaleler ve İncelemeler 1*, Ankara, s. 274-280.
- İŞBULATOV, N. (1972), *Hezirgi Başkurt Tili*, Ufa.
- İZGİ, Özkan (1973-75), “İslamiyetten Önceki Türklerde Kadın”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, XI-XII-XIII-XIV (1973-1975), s. 145-160.
- KARAHAN, Akartürk (2006), “Tarihi Türk Dilinin Söz Varlığına Katkılar: Kadınlara İlgili Kelimeler Üzerine”, *Bilkent Üniversitesi 1. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara, s.1-12.
- KTLS: *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü* (1991), (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Ankara.
- KULHARINA, G. Ğ. (2001) “Bız- Xalqıbzıñ Güzal Yartıñı”, *Büğünkü Yämgiättä Başqurt Qatın-Qızı 21-22 Sentyabr 2000*, Ufa, s. 118-121.
- Lİ, Yong-Söng (1999), *Türk Dillerinde Akralık Adları*, Simurg Yay., İstanbul.
- ÖNER, Mustafa (2009), *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.
- ÖZDENER, Kadri Süreyya (1988), “İslam Öncesi Türklerde Kadının İhtimai Yeri”, *Sosyoloji Konferansları*, S. 22, s. 225-235.
- PİLANCI, Hülya “Anadolu Ağızlarında Kadın İçin Kullanılan Sözler Üzerine Bir İnceleme”, *Kadın/Woman 2000 Kadın Araştırmaları Dergisi, Journal for Woman Studies*, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yay., C.III, S. 2, 2002, s. 71-82.
- POKROVSKAYA, L.A. (1961), “Termin Rodstva v Tyurkskix Yazıkax”, *İstoriçeskoje razvitiye leksiki tyurkskix yazıkov*, (Red. E. İ. Ubryatova), Moskva, s. 11-81.
- RÄSÄNEN, Martti (1969-1971), *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*, C I-II, Helsinki.
- RÄSONYI, László (1963), “Türklükte Kadın Adları”, *TDAY-Belleten 1963*, TDK Yay., Ankara, 1988, s. 63-87.
- SAĞ, Vahap (2001), “Tarihsel Süreci İçerisinde Türk Kadını Ve Atatürk”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 1, s. 9-23.
- SAVCI Kemal (1973), *Cumhuriyetin 50. Yılında Kadın*, Ankara.
- SEREBRENNİKOV, B.A., N.Z. GADJİEVA (2011), *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri* (Çev. Tevfik Hacıyev-Mustafa Öner), TDK Yay., Ankara.
- SÜLEYMANOVA, Rima (2008), “Başkurdistan’ın 1917’deki Sosyal Hayatında Kadın Sorunu”, *Tarihten Bugüne Başkurtlar, Tarih, Dil ve Kültür Üzerine İncelemeler* (Haz. A.

- Melek Özyetgin, A. Merthan Dünder, İlyas Kamalov), Ötüken Yay., Ankara, s. 173-177.
- TAŞKIRAN Tezer (1978), *Cumhuriyetin 50. yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık Yay., Ankara.
- TEKİN, Talat (1960), “ ‘Amca’ ve ‘Teyze’ Kelimeleri Hakkında”, *TDAY-Belleten 1960*, TDK Yay., Ankara, s. 283-294.
- TENİŞEV, E. R. (2001), *Sravnitelno-istoričeskaya grammatika tyurkskix yazıkov-leksika*, Moskova.
- YAZICI-ERSOY, Habibe (2007), “Başkurt Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yay., Ankara, s. 749-810.
- YAZICI-ERSOY, Habibe (2011), “Başkurt Türkçesinde Aile ve Akrabalık İsimlerinde Kullanılan -y Biçimbirimi”. *Türkbilig*, S. 21, s. 87-112.
- YULDAŞEV, A. A. (1981), *Grammatika sovremennogo başkirkского literaturnogo yazıka*, İzdatelstvo “Nauka”, Moskova.
- ZIEME, Peter (1987), “Some Remarks On Old Turkish Words For ‘Wife’”, *TDAY- Belle-ten- 1987*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 305-309
- ZÜLFİKAR, Hamza (1988), “Kadın, Hanım ve Benzeri Adlar Üzerine”, *Türk Dili*, C. LV, S. 434, s. 96-101.